

Derleme Makale

KALKINMA PLANLARINDA SU ÜRÜNLERİ SEKTÖRÜ (HEDEFLER VE GERÇEKLEŞMELER, 1963-2012)

Mahmut KÜÇÜKOĞLU

ÖZET

Bu makalede, Türkiye'nin planlı kalkınma döneminin başladığı 1963'ten 2012 yılına kadar hazırlanmış olan kalkınma planlarında, su ürünleri sektöründe öngörülen hedefler ve bugüne kadar su ürünleri sektörüne ilişkin gerçekleştirmeler analiz edilmiş olup sektörün mevcut durumu, dünya ve AB ile mukayesesi yapılarak, eksikliklerin tespiti ve su ürünleri sektörünün gelişmesi için çeşitli öneriler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Türkiye 2012 TÜİK verilerine göre 2011 yılında 514.755 bin tonu (% 73.17) avcılık, 188.790 tonu yetiştiricilikte (% 26.83) olmak üzere toplam yaklaşık 703.545 bin ton su ürünleri üretmiştir. Son 10 yıl içinde yetiştiriciliğin toplam üretimdeki payı % 3'lerden % 30'lara yaklaşmış, FAO verilerine göre Türkiye Dünya'da su ürünleri yetiştiriciliğinde Çin ve Hindistan'dan sonra en fazla büyüyen üçüncü ülke olmuştur. Türkiye su ürünleri üretiminde dünya'da 35'nci AB'de 7'nci sırada yer almaktadır. Tüketimde ise AB ülkeleri içerisinde son sıralarda yer almaktadır. Kalkınma Planlarının hazırlanmaya başladığı 1963'ten günümüze kadar su ürünleri potansiyelimiz dikkate alındığında belirlenen hedeflere ulaşıldığı söylenemez. Türkiye'de sektörün gelişmesi üniversite-özel sektör-kamu kurumları işbirliğinin sağlanmasına, tüketimi artırıcı çabalara, çeşitlilik gösterebilen etken teşvik politikasına bağlı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Su Ürünleri, Balıkçılık, Kalkınma Planı, Avcılık, Yetiştiricilik

AQUATIC SECTOR IN DEVELOPMENT PLANS (GOALS AND REALIZATIONS, 1963-2012)

ABSTRACT

In this paper, the development plans prepared in 1963 until 2012 the objectives envisaged in the fisheries sector and realizations have been analyzed. In addition, current state of the industry has compared with World and EU. Deficiencies in the sector were identified and tried to put forward various suggestions for the development of the sector. According to data from TSI (Turkish Statistical Institute) in 2011, 514.755 thousand tons aquatic products were produced by way of hunting and 188.790 thousand tons were produced by way of aquaculture. In total approximately 703.545 thousand tons aquatic products were produced. Over the last decade the share of aquaculture production rises from %3 to %30. According to the FAO statistics, Turkey is the third fastest growing country after China and India in aquaculture. In aquatic products, Turkey is the thirty-fifth country in the world and seventh country in EU. Consumption of aquatic products in Turkey in the EU is in the last place. 1963 began the development plans set targets achieved to date cannot be said considering the potential for aquatic products. Development of the fisheries sector in Turkey depends on co operations between universities and the private sector and government agencies. In order to develop aquatic sector, consumption must increase and effective and incentive policies have taken place.

Key Words: Aquatic Products, Fisheries, Development Plan, Hunting, Aquacultur

1) GİRİŞ

Üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımada konumunda olan Türkiye'nin 8333 km'lik kıyı şeridi ve 177.714 km uzunluğunda nehirleri bulunmaktadır. Deniz ve iç su kaynaklarımızın toplam yüzey alanı 25 milyon hektardır; bu rakam Türkiye'deki toplam tarım alanlarına yakındır. Bu nedenle balıkçılık kaynaklarının etkin kullanımı büyük önem taşımaktadır. Denizlerimiz ve iç sularımızın birbirlerinden farklı ekolojik özellikleri, biyoçeşitliliğin yüksek olmasını sağlamıştır. Ülke sularında yaklaşık 500 tür bulunmakta ve yaklaşık 100 farklı türün ekonomik üretimi yapılmaktadır.

Su ürünleri sektörü; deniz ve iç sulardaki mevcut bitkisel ve hayvansal organizmaları, kıyı ve kıyı ötesi balık avcılığını, yetiştiriciliği, ürünlerin soğuk ve donmuş muhafazasını, yurt içi ve dışında pazarlanması ve naklini, işleme sanayi ve entegre tesislerini, kooperatif ve diğer meslek örgütlerini, balıkçı gemileri ve tersaneleri, liman ve balıkçı barınakları, balık halleri gibi alt yapı tesislerini, ağ, ekipman, yem ve diğer girdi üretimi ile araştırma, geliştirme ve eğitim konularını kapsamaktadır.

Üretimden pazarlamaya istihdam yaratması, besin olarak bir başka eşdeğerinin olmaması, katma değer yaratacak şekilde işlendiğinde ihracat olanaklarının artması, balıkçılığı ve elde edilen ürünlerin önemini artırmaktadır (Anonim, 2007).

Su ürünleri sektöründe deniz, iç su balıkçılığı, yetiştiricilik, su ürünleri işleme ve değerlendirme tesislerinde yaklaşık 140.000 kişinin istihdam edildiği tahmin edilmektedir. Ancak, bitkisel üretim, hayvansal üretim ve ormancılıkla birlikte tarım sektörünü oluşturan balıkçılık alt sektörünün, tarım sektörü üretimi içerisindeki payı (% 4,6) ve GSYİH' deki payı (% 0,4) ülkenin sahip olduğu su potansiyeline karşılık oldukça düşüktür (Anonim, 2011).

Ülkemiz deniz ve iç suları soğuk ve sıcak su balık çeşitlerinin avlanması ve yetiştirilmesi için uygun ekolojik özelliklere sahiptir. Karadeniz de 247, Marmara Denizi'nde 200, Ege Denizi'nde 300 ve Akdeniz'de 500 balık türü bulunmaktadır (Anonim, 2001).

Yüzyılımızda insanlığın giderek doğal kaynaklara bağımlı hale gelmesi balık avcılığı ve yetiştiriciliğinin önemini açıklıkla

ortaya koymaktadır. Hem sağlık yönünden hem de istihdam imkânları yarattığından su ürünleri sektörü Avrupa Birliğinde de sosyal ve ekonomik gelişmeyi teşvik etmesi yönüyle önemli bir sektördür (Çelikkale ve ark., 1999).

Türkiye bir deniz ülkesi olmasının yanında zengin iç su kaynaklarına da sahip olma özelliği taşımaktadır. Ancak açık deniz balıkçılığının gelişmiş olması, kurumsal yapının dağılımından kaynaklanan politika sorunları, su ürünleri pazarının gelişmemiş olması ve balıkçı örgütlenmelerinin yeterince etkin olmaması gibi nedenlerle beklenen su ürünleri üretimi gerçekleşmemektedir. Bunun yanında balıkçılarımızın tecrübesi, balıkçılık sektörünün modernizasyonu ve teknoloji kullanımı, su kapasitesinin zenginliği ve son yıllarda gelişme gösteren kültür balıkçılığı sektörünün olumlu yanları olarak gösterilebilir (Anonim, 2006).

2) DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE SU ÜRÜNLERİNİN DURUMU

Dünya toplam su ürünleri üretimi (avcılık ve yetiştiricilik) genel olarak son yüz yılda devamlı artış göstermiştir. 1910 yılında 4 milyon ton olan dünya su ürünleri üretimi, 2008 yılında 142,3 milyon tona ulaşmıştır.

Dünya su ürünleri üretiminin yaklaşık % 63'ü avcılık, % 37'si ise yetiştiricilik üretimine karşılık gelmektedir. Dünya'da su ürünleri yetiştiriciliği hızlı bir şekilde artmaktadır. 1950 yılında 1 milyon tonun altında olan su ürünleri yetiştiricilik üretimi 2008 yılında 52,6 milyon tona yükselmiştir. 6,591 milyar kişi olan dünya nüfusu esas alındığında, dünya'da kişi başına su ürünleri tüketimi 2008 yılında 16,8 kg/kişi/yıl olmuştur.

Çin'in 2008 yılı avcılık üretimi 14,8 milyon ton, yetiştiricilik üretimi ise 32,7 milyon ton olmak üzere toplam 47,5 milyon ton üretim gerçekleşmiştir. Bu üretim 2008 yılında avcılıktan elde edilen dünya üretimi olan 142,3 milyon tonun % 33'üdür. Çin'de 2008 yılı kişi başına su ürünleri tüketimi (26,6 kg/kişi/yıl) dünya ortalamasının iki katına oldukça yakındır.

2008 yılı verilerine göre Çin'den sonra dünya sıralamasında 7,4 milyon ton ile Peru ikinci sırada, AB-27 ülkelerinin üretimi ise 6,4 milyon ton ile üçüncü sırada yer almaktadır.

Avrupa Birliği'ne üye olan 27 ülke (AB-27) dikkate alındığında yıllık su ürünleri üretiminin ve tüketiminin ülkelere göre büyük

farklılıklar gösterdiği görülmektedir. 2007 yılı verilerine göre AB-27 ve aday ülkeler arasında en fazla su ürünleri üretimi İspanya'da gerçekleşmekte, bu ülkeyi Danimarka, Fransa ve İngiltere izlemekte, ülkemiz 7. sırada bulunmaktadır.

Dünya ülkeleri su ürünleri tüketimleri dikkate alındığında en fazla tüketim İzlanda'da gerçekleşmektedir. İzlanda'da 91,4 kg/kişi/yıl olan tüketim, dünya ortalaması olan 16,8kg/kişi/yıl'ın 5,5 katıdır. Japonya 65,5kg/kişi/yıl Norveç 47,4, Çin 26,6, ABD 23,8,Kanada 23,1, Peru 20,3 ve Rusya Federasyonu'nda 17,7 kg/kişi/yıl su ürünü tüketilmektedir (Anonim, 2011 b). Türkiye'de ise kişi başına balık tüketimi yılda 8 kg seviyesindedir (Anonim 2011c).

Denizlerdeki avcılıkla elde edilen üretim dikkate alındığında 2007 yılı verilerine göre en fazla üretimin 48,3 milyon ton ile Büyük Okyanus'ta gerçekleştiği, bunu 19,6 milyon ton ile Atlantik Okyanusu ve 10,2 milyon ton ile Hint Okyanusu'nun izlediği görülmektedir. Bu üç deniz 78,2 milyon ton üretim ile avlanan balıkların % 86,8'ini sağlamaktadır (Anonim 2011d).

Dünya'da doğal stokların giderek azalması ve hızla artan nüfusun protein ihtiyacının karşılanması ihtiyacı kültür balıkçılığının önemini artırmıştır. FAO'ya göre yetiştiricilik sektörü son on yıl içerisinde yılda ortalama yüzde 6,6 oranında büyümüş ve dünya çapında en çok gelişen gıda üretim sektörü olmuştur. Mevcut durumda küresel su ürünleri üretiminin yüzde 37'si yetiştiricilikle sağlanmakta olup, uzun vadede yetiştiricilik sektörünün üretim bakımından avcılık sektörünü geçeceği öngörülmektedir.

Türkiye, AB ülkeleri içerisinde en fazla balıkçı gemisi sayısına sahip olmasına karşın, balıkçı gemisi başına üretimde beklenenin çok gerisindedir. AB ülkelerinin gemi başına avladığı su ürünü miktarı ülkemizin yaklaşık 3 katıdır. Bu durumun temel nedeni ülkemiz balıkçılarının küçük boydaki (genelde 10-12 m'lik) balıkçı gemileriyle avlanma yaparken, denizcilikte ileri gitmiş ülke balıkçılarının daha büyük balıkçı gemileriyle ticari su ürünleri avcılığı yapmalarıdır. Gelişmiş ülkeler teknik donanımları yüksek balık bulucu cihazlar ve av araçları kullanarak avcılık yaptıklarından, tekne başına avladıkları balık miktarı daha yüksek olmaktadır

AB-27 ülkelerinde su ürünleri avcılık sektöründe çalışanlar kişi başına 45,3 ton/yıl üretim yaparken, ülkemizde 2009 yılı verilerine göre deniz balıkları ve diğer su ürünleri üretimi

yapan 47 413 kişi, 425 275 ton üretim gerçekleştirmektedir. Kişi başına su ürünleri üretimi 8,97 ton/yıl'dır. Bu değer AB-27 ülkelerinin yaklaşık %20'si kadardır. Diğer bir ifade ile AB-27 ülkelerinde su ürünleri sektöründe çalışanlar, ülkemizdeki çalışanların 5 katı üretim yapmaktadır. (Anonim 2011e)

Türkiye'nin 2012 yılı TÜİK verilerine göre Su Ürünleri üretimi 2011 yılında bir önceki yıla göre % 7.73 artarak toplam 703.545 ton olarak gerçekleşmiş, üretimin % 61.44'ü deniz balıklarından, % 6.45'i diğer deniz ürünlerinden, % 5.27'si içsu ürünlerinden ve % 26.83'ü yetiştiricilikten elde edilmiştir.

Avcılıkla yapılan Üretim 2011 yılında 514.755 ton, yetiştiricilik üretimi ise 188.790 ton olarak gerçekleşmiştir. Yetiştiricilik üretiminin % 53.21'i içsulardan,% 46.79'u denizlerden elde edilmiştir.

Deniz Ürünleri üretiminde ilk sırayı % 62.43'lük oran ile Doğu Karadeniz Bölgesi almış, bu bölgeyi % 15.49 ile Batı Karadeniz, % 8.20 ile Marmara % 6.95 ile Ege ve % 6.93 ile Akdeniz Bölgesi izlemiştir (Anonim 2012a).

Su Ürünleri sektörü Türkiye'nin ihracatında oluşturacağı katma değer yönünden de büyük önem taşımaktadır. 2002-2011 yıllarında su ürünleri ihracatı yaklaşık yüzde 264 artarak 2011 yılı sonunda 448 milyon dolara yükselmiş, FAO verilerine göre Türkiye dünyada su ürünleri yetiştiriciliğinde Çin ve Hindistan'dan sonra en fazla büyüyen üçüncü ülke olmuştur.(Anonim 2012b)Türkiye 2023 yılı su ürünleri ihracat hedefini ise 3 milyar dolara çıkarmıştır (Anonim 2011f).

İhracattaki artışa rağmen Türkiye halen önemli oranda ithalat yapan bir ülkedir. 2010 yılında ithalatımız 80.725 ton ve 134 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (Anonim 2011g).

Türkiye Su Ürünleri Üretim miktarı bakımından dünya'da 35. sırada, AB ülkeleri arasında ise 7. sırada yer almakla birlikte, Dünya su ürünleri üretiminde önemli ülkeler olan Çin, Peru ve AB-27'de birinci sırada olan İspanya ile karşılaştırma yapmak gerekirse, Çin'in kıyı şeridi uzunluğunun 14500 km olmasına rağmen yılda 14.8 milyon ton, Peru'nun kıyı şeridi uzunluğunun 2414 km olmasına rağmen 7.4 milyon ton, İspanyanın ise yaklaşık 5000 km'lik kıyı şeridinde sahip olmasına rağmen 1.2 milyon ton üretim yaptığı, buna karşılık Türkiye'nin 8483 km'lik kıyı şeridinde sahip olmasına rağmen 2011

yılında 514.755 ton üretim yapabiliyor olması yüksek potansiyeline rağmen su ürünleri kaynaklarını yeterince değerlendiremediği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Zengin balıkçılık kaynaklarına sahip Türkiye'nin, kişi başına düşen su ürünleri tüketimi bakımından dünya ve AB ortalamasının gerisinde kaldığı görülmektedir. Türkiye'de su ürünleri tüketimi kişi başı 8 kg olarak açıklanmıştır. Dünya ortalama su ürünleri tüketim miktarı kişi başı 16,4 kg; AB ortalaması ise 22,3 kg'dır. Bunun başlıca nedeni, su ürünlerinin diğer et ürünleri göre daha pahalı olmasıdır. Su ürünleri tüketimi bölgelerimiz arasında farklılık göstermekte olup kıyı bölgelerimizde kişi başı 25 kg; İç, Doğu ve Güneydoğu bölgelerimizde ise kişi başı 1 kg'ye kadar azalmaktadır (Şahin, 2011).

Ayrıca, Ülkemiz su ürünlerinin tümünü kapsayan bir standart uygulamanın olmaması büyük bir eksiklik. Balık avcılığında kullanılan yöntem, av aracının özellikleri, avın teknede saklanması, bekletilmesi, depolanması, kasalara istifi, yükleme, taşıma, boşaltma, soğuk muhafaza ve depoda istifleme, alma gibi işlem ve süreçlerin standartları hala oluşturulmamıştır. Bu konuda üniversitelerle işbirliği yapılarak proje üretmelerinin sağlanması ve gereken desteklerin verilmesi gerekmektedir.

I.BYKP'DA GENEL HEDEFLER VE GERÇEKLEŞMELER (1963-1967)

I.BYKP'da belirlenen ana politika, denizlerimizde bulunan balık ve başka su ürünleri kaynaklarının modern işletmecilik anlayışıyla değerlendirilmesi, su ürünleri kanununun çıkarılması, balıkçılıkla ilgili kamu hizmetlerinin toplu bir şekilde organize edilmesi, balıkçılara kolay kredi temini, balıkçılık eğitiminin organizasyonu, balık üretiminin geliştirilmesi ile balıkçıların can ve mal güvenliğini sağlayacak tedbirlerin alınması şeklinde belirtilmektedir (Anonim, 1963a).

Tarım kesimi için en büyük artışın balıkçılıkla meydana geleceği (yaklaşık 3 kat) tahmin edilmiş, plan dönemi sonunda ihracatın önemli ölçüde arttırılması ve kişi başı balık tüketiminin 2.2 kg'dan 5.3 kg'a yükselmesi hedeflenmiştir (Anonim 1963b).

Birinci beş yıllık plan dönemi sonunda balıkçılıkta öngörülen gelişmeler gerçekleştirilmemiştir. Üretim 111 bin tondan 155 bin tona yükselmiş ve ancak % 40 oranında bir artış gerçekleştirilebilmiş, gerek kamu, gerekse özel sektör plan dönemi

Su ürünleri üretimine ilişkin çeşitli teşvik uygulamaları söz konusudur. Kooperatif üyesi olan balık avcıları ve gemi sahiplerine yasa gereği gümrük vergisinden muaf ana makine, balık bulucular, seyir cihazları ve ağ dahil av araç ve gereçleri ithal hakkı verilmiş ve bu sayede av filomuzun gelişmesine önemli katkılar sağlanmıştır. Uygulanmakta olan ÖTV'siz akaryakıt desteği de balıkçılarımızı rahatlatmış, filonun kıyıdan uzakta da avlanmasını sağlamıştır. Ayrıca 2005 yılında yürürlüğe giren düşük faizli kredi uygulaması ile su ürünleri yetiştiriciliğine ziraat bankasınca uygulanan reel faizlerden % 30 daha ucuz yatırım ve işletme kredisi kullanma imkânı sağlanmıştır.

Su ürünleri yetiştiriciliğine uygulanan teşvikler sonucunda geçmiş yıllara oranla önemli ölçüde yatırım taleplerinde artışlar olmuştur. Sektör, günümüzde ve gelecekte ülkemiz ekonomisine belirli bir emek ve yatırım karşılığında sürekli girdi sağlayabilecek önemli bir kaynaktır. Su ürünlerinin ülke ekonomisine katkısı bahane edilerek etkin destek ve teşvik vermeme yoluna gidilmemeli; çünkü yenilenebilir kaynağın değer ve katkısının sonsuz olup, potansiyelin dikkatli kullanılması halinde çok daha fazla girdi elde etmenin mümkün olacağı unutulmamalıdır (Anonim, 2006 b).

içerisinde gerekli tedbirleri ve yatırımları ele alamamış veya tamamlayamamıştır. Su ürünleri kanunu tasarısı hazırlanmış fakat kanunlaştırılmamıştır. Tüketim alışkanlıklarında önemli ve yaygın bir değişim olmamıştır. Yurtiçi talep 82.2 bin tondan 113.2 bin tona yükselmiş % 6.6'lık bir artış gerçekleşmiştir.

Ihracat ise plan dönemi sonunda 10 bin tondan 15.5 bin tona yükselmiş % 9.2'lik bir artış gerçekleşmiştir.

Görüldüğü gibi, birinci plan dönemi sonunda öngörülen gelişmeler gerçekleştirilememiş, açık deniz balıkçılığına geçilmediği gibi iç sulardaki potansiyel de organize edilip değerlendirilmemiştir.

II. BYKP' DA GENEL HEDEFLER VE GERÇEKLEŞMELER (1968-1972)

II. BKYP'da ilke olarak, balık kaynaklarının araştırılması, açık deniz balıkçılığının geliştirilmesi, araştırma ve yeni teknolojilerin uygulanmasında devletin öncülük

etmesi, avcı ve balıkçı teşkilatlarının geliştirilmesinin önemi ortaya konulmuştur.

İkinci plan döneminde su ürünleri üretiminin % 9.1, yurtiçi balık tüketiminde % 7.6 ve ihracatta % 15.6 oranında artış öngörülmüştür (Anonim, 1968).

Plan döneminde ise üretimde % 5.2, yurtiçi balık tüketiminde % 6.5, ihracatta % 18.3 olarak gerçekleştirmeler kaydedilmiştir.

İkinci plan dönemi sonunda genel olarak hedeflerin gerisinde kalındığı görülmektedir. Buna rağmen, balıkçılığının hukuki ve idari yönlerini düzenleyen ve su ürünleri stoklarının korunması, üretimin artırılması ile araştırma, yayım, eğitim konularını kapsayan su ürünleri kanun tasarısı ikinci plan döneminin son yıllarda kanunlaşarak yürürlüğe konmuştur. Ayrıca ikinci plan döneminde modern teknolojiye uygun olarak balıkçılar elektronik cihazlarda donatılmış ve kaynakların tespitinde büyük bir gelişme görülmüştür.

III. BYKP' DA GENEL HEDEFLER VE GERÇEKLEŞMELER (1973-1977)

III. BYKP'da ilke olarak, avlanma teknolojisinin geliştirilmesi, arama ve avlanmaların balık nesillerinin korunması ve balık arzında kararlılık sağlayacak biçimde düzenlenmesi, bunun içinde açık deniz balıkçılığı ve iç sular balıkçılığına önem verilmesi üzerinde durulmuştur.

Balıkçı barınaklarının yapılması ve üretim değerlendirilmesi için gerekli tesislerin yapılarak bunların o yöredeki balıkçı kooperatifleri eli ile işletilmesi, balık avcılığında kooperatifleşmenin desteklenmesi, kültür balıkçılığının ve su ürünleri ile ilgili eğitimin yaygınlaştırılması öngörülmüştür.

Üçüncü plan döneminde su ürünleri üretiminin % 8.4, yurtiçi balık tüketiminde % 8.4 ve ihracatta % 6.4 oranında artış öngörülmüştür (Anonim, 1973a). Plan dönemi sonunda ise, üretimde % 7.4, yurtiçi balık tüketiminde % 7.7 oranında artış ihracatta ise % 2.9 oranında gerileme görülmüştür.

Görüldüğü gibi, üçüncü plan dönemi sonunda iç talebin ve üretimin artışı konusunda hedefe yaklaşılmış, ihracatta ise gerileme ortaya çıkmıştır. Kamu hizmetlerinde koordinasyonun sağlanamaması, araştırmalara yeteri kadar önem verilmemesi, kredilerin azlığı, üniversitelerde su ürünleri eğitiminin yetersizliği, balıkçı kooperatiflerinin günün gereksinimlerini karşılayacak biçimde örgütlenmemesi, pazarlama sorunları,

değerlendirme çalışmaları ile pazarlama arasındaki dengesizlik balıkçılığın gelişmesini olumsuz yönde etkilemiştir (Anonim, 1973b).

IV. BYKP'DA GENEL HEDEFLER VE GERÇEKLEŞMELER (1979-1983)

IV. BYKP döneminde ilke olarak, su ürünleri üreticiliğinin desteklenmesi, depolama, ulaştırma, pazarlama, değerlendirme, çabuk dondurma ve soğuk zincirin geliştirilmesi için kooperatiflere gerekli desteğin sağlanması, iç sular ve denizlerde balıklandırma çalışmalarının hızlandırılarak kültür balıkçılığının yaygınlaştırılması, koruma ve denetim hizmetlerinin güçlendirilmesi, çeşitli kamu kuruluşlarına dağılmış bulunan su ürünleri faaliyetlerinin tek örgüt altında üst düzeyde yeniden düzenlenmesi hedeflenmiştir.

Dördüncü plan döneminde su ürünleri üretiminin % 7.7, yurtiçi balık tüketiminin % 7.7 ve ihracatta % 14.2 oranında artış görülmüştür (Anonim, 1979a). Plan dönemi sonunda ise üretimde % 17.5, yurtiçi balık tüketiminde % 17.6 ve ihracatta ise % 14.3 oranında artış meydana gelmiştir. Dördüncü plan döneminde üretim artışı, iç talep ve ihracat artışı bakımından plan hedefleri üzerinde bir artış ortaya çıkmıştır.

V. BYKP' DA GENEL HEDEFLER VE GERÇEKLEŞMELER (1984-1989)

V. BYKP'da ilke olarak, su ürünleri stoklarının kirlenme, hastalık ve parazitlerden korunması için kontrollerin titizlikle uygulanması ve gerekli önlemlerin alınması, balıkçı barınakları ile yavaşma yerleri gibi alt yapı tesisleri, değerlendirme ve pazarlama için gerekli üst yapı tesisleri ile entegre edilerek, bunların birlik ve kooperatiflerince belirli esaslara göre işletmelerinin destekleneceği ifade edilmektedir.

Beşinci plan dönemi su üretiminin ortalama % 7.7, yurtiçi balık tüketiminin % 7.4 ve ihracatın dönem sonunda % 20.7 oranında artması öngörülmüş (Anonim, 1979b), plan dönemi sonunda ise üretimdeki artış % 5.1, yurtiçi balık tüketiminde % 5.0 ve ihracattaki artış ise % 11.8 olarak gerçekleşmiştir (Anonim, 1984). Beşinci plan döneminde üretim, iç talep, ihracat gibi temel hedeflere ulaşılamadığı görülmektedir.

VI. BYKP'DA GENEL HEDEFLER VE GERÇEKLEŞMELER (1990-1994)

VI. BYKP'da da ilke olarak su ürünleri üretimini arttırabilmek amacıyla kaynakların dengeli kullanılması ve kullanılmayan kaynakların değerlendirilmesi, açık deniz balıkçılığının geliştirilmesi için deneyimli ülkelerle işbirliğinin özendirileceği, yetiştiriciliğin iç sular ve denizlerde yaygınlaştırılması için gerekli teşviklerin sağlanması gerektiği, su ürünleri koruma ve kontrol hizmetlerinin etkinliğinin artırılması, balıkçı barınağı, barınma ve çekek yeri gibi altyapı yatırımlarına devam edilmesi hedeflenmiştir.

Altıncı plan döneminde su ürünleri üretiminin yılda ortalama % 7.7 iç talebin % 7.5, ihracatın % 12.0 oranında artması hedeflenmiştir (Anonim,1989).

Plan dönemi sonunda ise üretim yılda ortalama % 14.6, iç talep % 16.3 ve ihracattaki artış ise % 11.8 oranında gerçekleşmiştir. Su ürünleri kaynaklarının yıllık üretim potansiyelinin ve bunları etkileyen faktörlerin iyi bilinmemesi, bu kaynakların korunması, geliştirilmesi, etkin ve sürdürülebilir biçimde kullanılmasını engellemektedir.

Genel olarak bakıldığında, toplam su ürünleri üretiminde 1988 yılından sonraki birkaç yıl; aşırı avlanma, kirlenme ve ekolojik değişmelerden dolayı azalmalar olmuştur.

VII. BYKP'DA GENEL HEDEFLER VE GERÇEKLEŞMELER (1996-2000)

VII. BYKP'da ilke olarak, su ürünleri sektöründe doğal ortamların korunması ve kontrolü kaynakların sürdürülebilir şekilde kullanılarak üretimin tamamlanması, yetiştiricilik ve açık deniz balıkçılığının geliştirilmesi, altyapının tamamlanması, kurumsal yapının etkin şekilde yeniden oluşturulması (Anonim, 1995), pazarlamada soğuk ve donmuş zincirin geliştirilmesi, araştırma geliştirme faaliyetlerinin arttırılarak ihracatın özendirilmesi hedeflenmiştir.

Ülkemizin su ürünleri potansiyeli yüksek olmasına rağmen, su ürünlerinin ekonomiye katkısı çok düşüktür. Su ürünleri üretimi 1995 yılında 649.2 bin ton iken, 2000 yılında 582.3 bin tona düşmüştür.

7. plan döneminde su ürünleri üretiminin ortalama yılda % 2.2 oranında ihracatın ise % 3.5 oranında azalacağı öngörülmüş, ancak yetiştiricilikle yapılan üretim artarak toplam su ürünleri üretimindeki payı % 10'lara yükselmiştir.

7. Plan döneminde su ürünleri sektöründe üretimi etkileyen en önemli altyapı olan balıkçı barınaklarından 18 adedi tamamlanarak faaliyete geçmiştir. Böylece plan dönemi sonu itibariyle ülkemizde 145 adet balıkçı barınağı, 44 adet barınma yeri ve 59 adet çekek yeri olmak üzere toplam 248 adet kıyı yapısı balıkçıların hizmetine girmiştir.

VIII. BYKP'DA GENEL HEDEFLER VE GERÇEKLEŞMELER (2001-2005)

VIII. BYKP' da ilke olarak su kaynaklarının sürdürülebilir kullanım ilkesi çerçevesinde su ürünleri üretiminin artırılması hedeflenmektedir. Üretim artırılması için denizlerimizdeki ve iç sularımızdaki doğal ortamların korunması, kontrolü ve geliştirilmesi, yetiştiriciliğin çevre, turizm, orman, ulaştırma ve diğer ilgili sektörlerle etkileşimi dikkate alınarak geliştirilmesine önem verileceği belirtilmektedir. Özellikle GAP bölgesindeki su ürünleri potansiyelinin değerlendirilmesi önem kazanmaktadır.

Denizlerimizden elde edilen üretimde görülen azalma eğitiminin önenebilmesi ve kaynakların korunarak üretimin artırılması amacıyla, stok büyüklüklerinin ve yıllık avlanabilir miktarın belirlenmesine yönelik araştırma faaliyetlerinin yoğunlaştırılması gerektiği ifade edilmektedir.

Plan döneminde, AB ortak balıkçılık politikasına uyumun esas alınacağı ve sektörde pazarlama altyapı eksiklikleri giderilerek Pazar koşullarının öngördüğü düzenlemelerin yapıp ihracatın artırılması hedeflenmiştir (Anonim, 2000).

Plan dönemi değerlendirildiğinde, kıyı balıkçılığına dayalı avcılık üretimi ve iç su balıkçılığında kaynak yönetiminin doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımına odaklı olarak yapılmasının gerektiği, yetiştiricilik faaliyetlerinde ise çevre açısından sürdürülebilirlik sorunları yaşandığı görülmektedir (Anonim, 2006c).

Ayrıca, plan döneminde ülkemizde önemli bir su ürünleri potansiyeli oluşturması bakımından Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki su kaynaklarının su ürünlerinin üretimi amacıyla kullanılabilmesini sağlayan yeni su ürünleri üretim tesislerinin faaliyete geçmesi, yan sanayinin gelişmesi ile yeni istihdam imkânlarının sağlanması ve bölge halkının sosyo-ekonomik refah seviyesinin yükseltilmesi amacıyla hazırlanan etüt sonuçlandırılmıştır (Anonim, 2006d).

IX. BYKP'DA GENEL HEDEFLER VE GERÇEKLEŞMELER (2006-2013)

IX. Kalkınma Planı döneminde, yıllık ortalama % 7 büyüyecek Türkiye ekonomisinde üretimin sektörel kompozisyonuna bakıldığında sanayi ve hizmetler sektörlerinin ön plana çıkacağı tahmin edilmektedir. Ekonominin modernizasyonu ve yapısal reformlara paralel olarak, tarım sektörünün üretim ve katma değer içerisindeki payının azalmaya devam etmesi beklenmektedir. 1980-2000 yılları döneminde ortalama % 11.2 oranında gerçekleşen tarım sektörünün, 2007-2013 döneminde yıllık ortalama % 3.6 büyümesi ve toplam üretim içindeki payının 2013 itibarıyla % 7.8 seviyesine gerilemesi öngörülmektedir (Anonim, 2006e).

Kıyı balıkçılığına dayalı avcılık üretimi ile iç su balıkçılığında kaynak yönetiminin doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımına odaklı olarak yapılmasının gerekli olduğu yetiştiricilik faaliyetlerinde ise çevre açısından sürdürülebilirlik sorunları yaşandığı ifade edilmektedir.

Balıkçılık politikalarında, AB Müktesebatına paralel şekilde, stok tespit çalışmalarının yapılarak avcılık üretiminde kaynak kullanım dengesinin oluşturulması, son dönemde sağlanan destekler ve artan talebe paralel olarak hızla gelişen yetiştiricilik faaliyetlerinde çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması ile idari yapının bu amaçlara uygun olarak düzenlenmesi esas alınacağı belirtilmektedir.

Plan dönemi değerlendirildiğinde, 2002-2007 yılları arasında sürekli azalarak yüzde 10.3'den yüzde 7,6'lara kadar gerileyen tarım sektörünün GSYH içerisindeki payı 2008-2010 yıllarında yükselişe geçmiş ve 2010 yılında yüzde 8.4 olarak gerçekleşmiştir. Avcılıkta etkin kaynak yönetim sisteminin kurulması önceliğini korumaktadır.

Ayrıca, kaynak yönetiminin önemli unsurlarından biri olan stok değerlendirme çalışmalarına yönelik insan kaynaklarının geliştirilmesi, fiziki, yasal ve idari ihtiyaçların tespit edilmesi amacıyla AB Mali işbirliği kapsamında yürütülen proje 2011 yılında tamamlanmıştır.

Sürdürülebilir balıkçılığın teminine yönelik düzenlemelerin yapılması ve AB Müktesebatına uyum gerekliliklerinin yerine getirilmesi amacıyla, 1971 yılında yürürlüğe

girmiş olan Su Ürünleri Kanununda değişiklik ihtiyacı devam etmektedir.

Balıkçılık sektörünün en önemli altyapı ihtiyacı olan balıkçı barınaklarına ilişkin 2011 yılında tamamlanan ihtiyaç analizi çalışmasında, barınakların önemli bir kısmının imar planının bulunmadığı, üstyapılarında önemli eksikliklerin olduğu tespit edilmiş, idame-yenileme, yeni inşaat ile genişletme ihtiyaçları belirlenmiştir. Söz konusu yapıların imar planlarının hazırlanmasına ve idame-yenileme yatırımlarına öncelik verilmesi gerekmektedir (Anonim, 2011h).

Ayrıca Kalkınma Bakanlığının hazırladığı 2012-2014 yılı Orta Vadeli Programda Su ürünleri sektöründe kaynak yönetim sistemine yönelik kurumsal kapasitenin geliştirileceği ve yetiştiriciliğin çevresel sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde gerçekleştirilmesinin sağlanacağı ifade edilmektedir (Anonim 2011i).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkemizin denizleri, doğal gölleri, baraj gölleri, göletleri ile nehir ve akarsuları önemli su ürünleri avlanma ve üretim alanlarıdır.

Su ürünleri sektörü tarımsal üretimin bir parçası olarak ülkemizde arzu edilen üretim ve tüketim hacmine henüz ulaşabilmiş durumda değildir. Yüzyılımızda doğal kaynakların önemi giderek artmakta, balık avcılığı ve su ürünleri yetiştiriciliği önemli bir istihdam alanı oluşturmanın ve sağlıklı beslenmenin aracı olarak görülmektedir.

Türkiye, 8333 km'lik kıyı şeridi uzunluğuna ve iç göl potansiyeli yüksek olmasına rağmen su ürünleri üretimi, ihracatı ve tüketimi konusunda bazı dünya ve AB ülkeleri ile kıyaslandığında oldukça geri durumda olduğu görülmektedir. Türkiye üretim miktarı bakımından dünya ülkeleri sıralamasında 35'ncü, AB ülkeleri arasında 7'nci sırada yer almaktadır.

Türkiye 2012 TÜİK verilerine göre 2011 yılında 514.755 bin tonu (% 73.17) avcılıkla, 188.790 tonu yetiştiricilikle (% 26.83) olmak üzere toplam yaklaşık 703.545 bin ton su ürünleri üretmiştir. Son 10 yıl içinde yetiştiriciliğin toplam üretimdeki payı % 3'lerden % 30'lara yaklaşmış, FAO verilerine göre Türkiye dünya'da su ürünleri yetiştiriciliğinde Çin ve Hindistan'dan sonra en fazla büyüyen üçüncü ülke olmuştur.

Türkiye'nin kişi başına su ürünleri tüketimi AB ile kıyaslandığında üretim

bakımından 7.sırada olmasına rağmen tüketimde son sıralarda yer aldığı görülmektedir. Kişi başına balık tüketimi 8 kg civarında olup, 16 kg olan dünya ve 25 kg olan AB ortalamasına göre tüketimde oldukça geri olduğumuz söylenebilir.

Ülkemizde yetiştiricilik verilerinin yayınlanmaya başlandığı 1986 yılından beri, iç su ve deniz balıkları üretiminde, 2001 kriz yılı hariç düzenli bir artış görülmüştür. İç ve dış pazardan gelen talepler ve deniz balıkları üretiminde yaşanan iniş ve çıkışlar devamlılığı olan yetiştiricilik üretimine ilgiyi artırmıştır.

Mevcut organizasyon yapısının yeniden düzenlenmesi, kamuda kaynakları yönetici, yönlendirici, geliştirici bir yapıya duyulan ihtiyaç nedeniyle son dönemde olumlu bir gelişme olarak Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nda üç farklı genel müdürlük arasında paylaşılan su ürünleri yönetim ve denetim yetkisinin yetki karmaşasına neden olması nedeniyle 8 Haziran 2011 tarihinde Tarım ve Köyişleri Bakanlığının yeniden yapılandırılması yönelik kanun Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kapsamda Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı; Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı olarak yeniden düzenlenerek, Balıkçılık ve Su Ürünleri Genel Müdürlüğü faaliyete geçmiştir.

Su Ürünleri sektörüne ilişkin tesbit ve önerileri aşağıdaki şekilde ifade etmek mümkündür:

Dünya genelinde aşırı avlanma nedeniyle gelecekte dünya su ürünleri avcılık üretiminin azalacağı veya önemli ölçüde artmayacağı açık olarak görülmektedir. Su ürünleri yetiştiriciliğinin ise gelecekte artması beklenmektedir. Çevre kirliliği ve çevreye olan olumsuz etkilerin ortadan kaldırılması için organik su ürünleri yetiştiriciliği teşvik edilmeye başlanmıştır.

Son yıllarda su ürünleri üretimine ilişkin uygulanan çeşitli teşvik araçları sektörü önemli ölçüde canlandırmaktadır. Avcılığa kullanılan çeşitli makine ve cihazların gümrüksüz ithali, ÖTV'siz akaryakıt desteği, düşük faizli yatırım ve işletme kredisi balıkçılarımızı rahatlatmış, teşvikler sonucunda geçmiş yıllara oranla yatırımlarda önemli gelişmeler olmaktadır. Sektör, günümüzde ve gelecekte ülkemiz ekonomisine belirli bir emek ve yatırım karşılığında sürekli girdi sağlayabilecek önemli bir kaynak olup, teşviklerin çeşitlendirilerek etkin biçimde uygulanmasına devam edilmesi gerekmektedir.

Ülkemizde su ürünleri genellikle taze tüketildiği için işlenmiş su ürünleri damak

zevki henüz tam olarak gelişmemiştir. Bu nedenle, ülkemiz mutfağına hitap eden su ürünlerini yaymak ve geliştirmek ilk hedeflerden birisi olmalıdır. Kıyı şeridi dışında yaşayan halkımızın da balık tüketmesini sağlamak amacıyla işleme teknolojileri kullanılarak balığın dayanma süresi ve kalitesi korunup uygun fiyatla tüketicilere sunulması gerekmektedir.

Kara sularımızda seyreden gemiler sintine sularını ve atıklarını boşaltmakta, petrol tankerleri su ürünleri sektörü için büyük tehlike oluşturmaktadır.

Balıkçıların eğitim düzeyi yeterli olmadığından, sadece üretim artışına yönelmekte, kaynakları "sürdürülebilirlik" ilkesi içinde nasıl kullanacağını bilememektedirler. Avcılık politikaları oluşturulurken üretim yapımız ve av gücümüzün dikkate alınarak üretimin artırılması yanında, sürdürülebilirliğinin sağlanması ve su ürünleri kaynaklarımızın korunmasına önem verilmelidir.

Üniversite-özel sektör-kamu kurumları arasında işbirliğinin sağlanması, koordineli ve etkin faaliyet göstermelerinin sağlanması, kaliteli ve kapsamlı veri setlerinin kullanımı ile tüm doğal kaynaklar gibi balıkçılık kaynaklarının da sosyal, ekonomik ve ekolojik analizlerin en süratli biçimde yapılabilmesi mümkün olabilecektir.

Yeterli iç su kaynağı, baraj göl ve deniz alanının bulunması, yetişmiş insan gücünün bulunması, üniversitelerin su ürünleri bölümlerinin bulunması, tüketici talebinin artarak devam etmesi, ihracat olanaklarının bulunması Su ürünleri sektörünün avantajlarını oluştururken, Kamu örgütlenmesi ve denetiminin yetersizliği, Üniversite- kamu ve özel kesim arasındaki ilişkilerin zayıf olması, Uzak deniz balıkçılığına geçilememesi, kamunun bu yönde uzun vadeli bir politikasının bulunmaması dezavantajlar olarak ifade edilebilir.

Sonuç itibarıyla, ülkemizin gelecekte doğal kaynaklarını koruyarak, teknik ve ekonomik kriterleri dikkate alan, koruma ve kullanım dengesini gözeterek, katılımcılığı üst düzeye çıkararak, sektörde faaliyet gösteren tüm kesimlerin çıkarlarını gözeterek, sürdürülebilir bir balıkçılık politikası oluşturmasının gerekli olduğu görülmektedir. Gelecek için yapılacak planlamalarda bu kriterlerin dikkate alınması halinde denizlerimizde ve iç sularımızda daha verimli ve sürdürülebilir su ürünleri üretiminin gerçekleşmesi ve Türkiye'nin yüksek su ürünleri potansiyelinden daha fazla yararlanabilmesi mümkündür.

KAYNAKLAR

- Anonim1963a. DPT 1963. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) , DPT, Ankara, s.184-185
- Anonim 1963b. DPT 1963. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) , DPT, Ankara, s.159-160
- Anonim 1968. DPT 1968. II. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1968-1972), DPT, Ankara, s.337-339
- Anonim 1973a. DPT 1973. III. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1973-1977), DPT, Ankara, s.255-260
- Anonim 1973b. DPT 1973. III. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1973-1977), DPT, Ankara, s.365
- Anonim 1979a. DPT 1979. IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), DPT, Ankara, s.366-367
- Anonim 1979b.DPT 1979. IV.Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983),DPT, Ankara, s.56-57
- Anonim1984. DPT 1984.V.Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989),DPT, Ankara, s.60
- Anonim1989. DPT 1989. VI.Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994), DPT, Ankara, s.59
- Anonim1995. DPT 1995. VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000),DPT, Ankara, s.57-62
- Anonim 2000. DPT 2000. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005),DPT, Ankara, s.138-139
- Anonim 2001 DPT 2001. 8. Beş yıllık Kalkınma Planı,Su Ürünleri ve Su Ürünleri Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT, Ankara 2001,s.6
- Anonim 2006a. SÜMAE,YUNUS Araştırma Bülteni,6:1,Trabzon,Mart 2006
- Anonim 2006b. DPT 2006. IX.BYKP (2007-2013),Balıkçılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu,DPT,Ankara, s.29-37
- Anonim 2006c. DPT 2006. IX.Beş Yıllık Kalkınma Planı (2006-2013),DPT, Ankara, s.32
- Anonim 2006d. DPT 2006. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), 2005 Yılı Programı Destek Çalışmaları (Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler),DPT,Ankara, s.20
- Anonim 2006 e. DPT, 2006. IX.Beş Yıllık Kalkınma Planı (2006-2013), DPT, Ankara, s.32
- Anonim 2007. DPT 2007. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), Balıkçılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT, Ankara.s.2-3
- Anonim 2011a. Ulaştırma Bakanlığı Demiryollar, Limanlar ve Hava Meydanları İnşaatı Genel Müdürlüğü, Balıkçılık Kıyı Yapıları Durum ve İhtiyaç Analizi, Sonuç Raporu Cilt 1, 1 Nisan 2011 Ankara, s.3
- Anonim 2011b. Ulaştırma Bakanlığı Demiryollar, Limanlar ve Hava Meydanları İnşaatı Genel Müdürlüğü, Balıkçılık Kıyı Yapıları Durum ve İhtiyaç Analizi, Sonuç Raporu Cilt 1, 1 Nisan 2011 Ankara, s. B-7_B-12
- Anonim2011c.www.dunyagida.com.tr/haber.php?nid=2680,İstanbul,2011
- Anonim 2011d. Ulaştırma Bakanlığı Demiryollar, Limanlar ve Hava Meydanları İnşaatı Genel Müdürlüğü, Balıkçılık Kıyı Yapıları Durum ve İhtiyaç Analizi, Sonuç Raporu Cilt 1, 1 Nisan 2011 Ankara, s. B-15
- Anonim 2011e. Ulaştırma Bakanlığı Demiryollar, Limanlar ve Hava Meydanları İnşaatı Genel Müdürlüğü, Balıkçılık Kıyı Yapıları Durum ve İhtiyaç Analizi, Sonuç Raporu Cilt 1, 1 Nisan 2011 Ankara, s. B-12_B-34
- Anonim2011f.www.persemerotasi.com/2011/09/balikcilik-sektorunun-2023-ihracat-hedefi-3-milyar,İstanbul,2011
- Anonim 2011g. TÜİK 2011. Su Ürünleri İstatistikleri 2010,Yayın No:3624,Kasım 2011,s.42
- Anonim 2011h. Kalkınma Bakanlığı(2011), Dokuzuncu Kalkınma Programı (2007-2013) 2012 yılı programı, Kalkınma Bakanlığı, Ankara, s.148-153
- Anonim 2011i. Kalkınma Bakanlığı(2011), Orta Vadeli Program (2012-2014), Kalkınma Bakanlığı ,Ankara, s.21
- Anonim 2012a. TÜİK 2012. Su Ürünleriİstatistikleri2011,HaberBülteni,Sayı:10863, 20 Temmuz 2012,Web
- Anonim2012b. www.dunya.com/avrupanin-baligi-turkiyeden-gidiyor-148789h.htm, Ankara, 2012
- ÇELİKKALE, Mehmet S., DÜZGÜNEŞ Ertuğ., OKUMUŞ, İbrahim, 1999. Türkiye Su Ürünleri Sektörü ve Avrupa Birliği ile

Entegrasyonu,İstanbul,İTO Yayınları,
s.81

ŞAHİN, Yeliz. 2011. İktisadi Kalkınma Vakfı
Değerlendirme Notu 38, AB ve İş
Dünyası:Balıkçılık Sektörü,Eylül 2011
s.1-5